

Зоран Т. Јовановић

Гостовање Народног позоришта у Скопљу 1909. године

Прво гостовање београдског Народног позоришта у иностранству било је 1909. године, четири деценије по његовом оснивању. Први излазак ван граница Краљевине Србије било је путовање до Скопља, тада у Отоманској царевини.

Искоришћена је политика либералнијег односа младотурака, по доласку на власт 1908, према захтевима у погледу културних потреба немуслиманског становништва (Срба, Грка, Бугара и др.) у јужним крајевима, да би се издејствовала дозвола за гостовање. Посебно је било плодносно залагање тадашњих српских конзула у Скопљу и Солуну, који су обезбедили неопходне дозволе и извршили нужне организационе припреме, уз помоћ српске заједнице у самом Скопљу.

Иницијатор тог првог путовања драмског ансамбла Народног позоришта на Југ је био књижевник Бранислав Ђ. Нушић, добар познавалац прилика у Јужној Србији и на Косову с обзиром на то да је као вицеконзул у Скопљу, Серезу и Приштини (1893-1900)

боравио готово деценију у јужним крајевима. Новине су писале да је Нушић непосредно обезбедио и “размештај глумаца по становима” у Скопљу, које тада броји око четрдесет хиљада становника.

* * *

Српска реч, пре гостовања српских уметника у древном граду на Вардару, чула се једино с позоришне сцене Српске гимназије у Скопљу.

Тако београдски часопис “Нова искра” јавља о светосавској прослави у Скопској гимназији крајем јануара 1901, уз беседу митрополита Фирмилијана и бројних гостију: “Међу њима беше доста турских виших чиновника и официра и скоро сви виђенији странци уз представнике овдашњих консулата, уз српског генералног консула и свега његова особља”.

Увече је изведен Трифковићев *Школски надзорник*, у коме су све улоге играли ученици: “Представљачи су се држали доста природно и слободно, чисто не би човек веровао да су то ђаци ше-

стог разреда и да ти приказивачи никада нису ни завирили у какво позориште, а камо ли видели и гледали представе”. Аутор чланка је Милош Цветић, глумац, редитељ и драмски писац, члан Народног позоришта, који је тада гостовао у Скопљу са београдским тамбурашким оркестром “Вила”, али није познато да ли је и на који уметнички начин и сам учествовао на изведеним концертима.

Београдска “Политика” крајем октобра 1905. јавља да је у Скопљу Друштво “Српско коло” приредило, такође у позоришној дворани Скопске гимназије, помен покојном Јанку Веселиновићу. Поред беседе о популарном књижевнику, прочитана је његова приповетка *Свирач*. “Осим тога је приказан у нарочитим улогама и Кочићев *Јазавац њед судом*, што је једно од првих извођења уопште, које је сам аутор поставио на сцену. Познато је да је Петар Кочић те године, као професор гимназије и учитељске школе, службовао у Скопљу.¹

Током 1907. у Скопљу је основано Српско певачко друштво. “У самој ствари, Друштво није ни могло ни смело радити, јер властима није било јављено, пошто се унапред знало да рад таквог Друштва тешко би био одобрен”, записује хоровођа скопског певачког друштва “Вардар” Петар Ж. Илић, професор музике и музиколог. Певачко друштво ће под његовом диригентском палицом јавно деловати тек од 1909, а наставиће успешан рад и

после Првог светског рата у измењеним друштвеним условима.

Но, ваља такође рећи да су и пре 1909. године поједини српски уметници и српске путујуће глумачке друштвене гостовале у Скопљу и Македонији, те тако на свој начин припремиле и прво гостовање српског националног позоришта у Турској царевини.

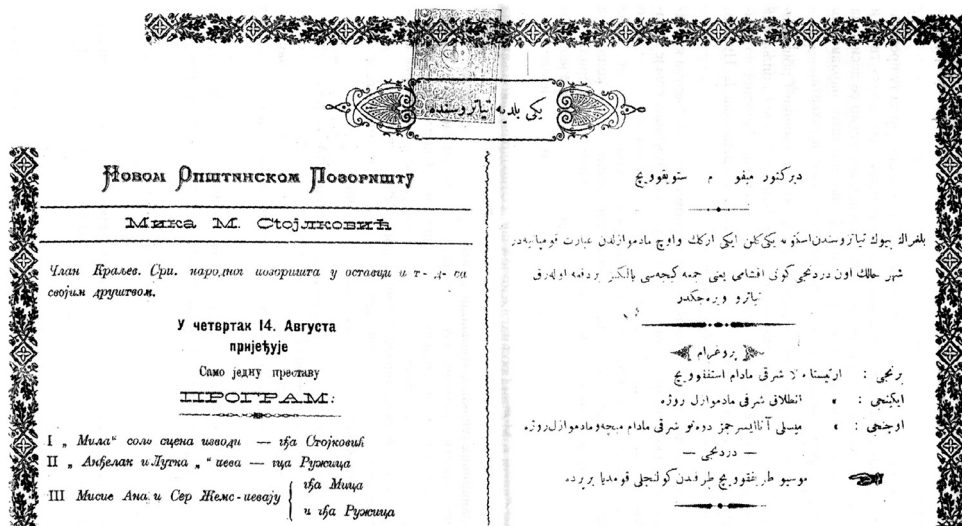
Постоје оскудни и непотпуни подаци о два-три таква гостовања. Дописник из Скопља, у новосадском листу “Позориште”, јавља да је 4. марта 1896. “концертирао овде наш уметник г. Стеван Дескашев” и “задивио целу публику”, а њу је поред Срба чинила и турска интелигенција: “Од Бугара и Грка нико”. Врхунац концерта је представљало извођење српских народних песама. “Овим његовим патриотским чином много је користио српској ствари. Нарочито код ставке *Гусле моје Срби су плакали*”.

Постоји сачуван недатиран двојезични плакат (на српском и турском) о гостовању трупе Мике М. Стојковића у Скопљу 14. августа (вероватно 1908), јер је нека невешта рука на плакату дописала да је било “за време власти Младотурака”.

Програм се састојао од осам тачака, од чега су биле две једночинке:

Женске сузе, позоришна лакрдија у једном чину Косте Трифковића, и *Каџеџан се жени*, шала у једном чину с немачког. Поред соло песама које су изводиле чланице трупе, управник је

1 Опширније о томе: П. Митропан: *Петар Кочић као наставник*, Политика, 6-9. јануар 1939. – “И публика и ђаци су били одушевљени... Присутни су били сви конзули изузев аустријског. Од стране турских власти приредбу је посетио мутесариф. Био је задовољан и Кочић што је могао својој браћи на Југу показати своје дело у коме су изнесене патње босанског сељака”.

Двојезични плакат гостовања у Скопљу трупе Мике Стојковића августа 1908.

рецитовао *Паноћ* Буре Јакшића, а на крају “М. Стојковић продуцира се у улози Фрање Мора”.

Представа се изводила у “Новом општинском позоришту”, изграђеном 1906. године, и то само једном, а трајала је три сата (од 9 до 12). Да би се привукла публика у што већем броју, стоји и напомена на крају плаката: “Између чинова свира и прати песме Исламска музика”.

Крајем 1908. београдске “Вечерње новости” пишу о гостовању Добривоја Милутиновића у Скопљу “где ће сам приредити неколико концертних вечери са патриотским програмом”. Други листови, па ни “Новости”, нису потврдили ово планирано гостовање.

Београдски лист “Мали журнал” јавља средином фебруара 1909. да је позоришна дружина Љубомира Рајичића гостовала у Скопљу са *Кошћаном* Боре Станковића, о чему нема никаквих података о пријему. Иста позоришна

дружина отпочела је гостовање у Општинском позоришту, али због хладноће морала је прећи у хотел “Тура-ти”, у коме је још извела *Ивкову славу*, *Ђида* и неке једночинке. (Занимљиво је да ће и Народно позориште на свом гостовању у Скопљу приказати иста дела Боре Станковића и Јанка Веселиновића.)

* * *

Културну и политичку атмосферу Скопља, управо у периоду пре гостовања Народног позоришта, бележи проф. Стојан Зафировић, поуздани сведок и учесник у збивањима тог времена:

“Средиште нашег рада постаје Скопље, оно Скопље у коме се 1890. једва 17 лица усудило да тражи српску школу. По проглашењу устава 1908. у Скопљу излази лист “Вардар” као орган српског народа у Отоманској царевини. На Сретење 1909. одржава се у

просторијама Српске гимназије у Скопљу бучна скупштина Срба. Ми добијемо посланике и сенаторе у турском парламенту у Цариграду. Водимо борбу против отоманизације хришћанских народа, због чега се “Вардар” једно време забрањује. Али излази “Законитост”... Појављује се “Глас народа”, орган социјалистичке странке, која је окупила све раднике хришћанине, патријаршисте и егзархисте... Из српске гимназије у Скопљу, у којој је сад била пуна Гимназија и Учитељска школа, излази стручно-просветни орган “Српска школа”. У вароши се појављују многе радње са српским фирмама. Два највећа хотела, “Хотел Слобода” и “Гранд Хотел”, у српским су рукама; а на домаку железничке станице опет Срби постављају темеље једној знатно већој згради какву Скопље није дотле видело. Странац који би дошао у Скопље, осетио би се као да је у чисто српској средини. Скопље су, још пре ослобођења, били знатно културно унапредили Срби”.²

* * *

За младог, тридесеттворогодишњег управника Милана Грола (1876- 1952), који је примио дужност 17. јула 1909, организовање вишедневног гостовања са шест представа, после само три месеца од доласка на чело установе, на почетку позоришне сезоне, био је велики и одговоран задатак, скопчан с бројним административним и организационим препрекама.

Ваљало је, најпре, обезбедити потребну дозволу Министарства просвете и црквених послова за први излазак у иностранство, затим, од министра добити одговарајућу финансијску помоћ, а од Војног министарства издејствовати дозволе за одсуство деветорице војних музичара, неопходних за попуну позоришног оркестра, добити сагласност за одсуство од наставе Петра Крстића, капелника позоришног оркестра, обезбедити дозволе за попуст на железници и решити низ других организационих и техничких појединости. На турнеју је кренуло четрдесет два члана Народног позоришта, са целокупном сценском опремом, на челу с управником. (Део глумачког ансамбла, који је остао у Кући, наставио је с давањем представа).

Тадашња београдска штампа будно је пратила припреме за гостовање у Скопљу. Тако “Политика” извештава: “Прва представа Народног позоришта у Скопљу биће у недељу 25. о. м. и приказаће се *Кошићана* са г-ђом Спасићком, Савом (Тодоровићем) и Чичом (Илијом Станојевићем). У понедељак, на Митров дан приредиће се као дневна представа *Задужбина* Шапчанина, а као вечерња три ајнактера (Трифковић и Нушић), између којих ће г-ђа Спасићка и г. Турински концертирати. У уторак, као опроштајна представа, приказаће се *Бидо* који је овом приликом нарочитим новим костимима, купљеним на лицу места, у Мачви, обновљен.

2 Ст. Зафировић: *Општи политичке прилике под којима је вршен наш просветно-национални рад у Сјаврој Србији и Македонији*, “Споменица четрдесетогодишњице Мушке гимназије у Скопљу, 1894-1934, Скопље, 1934, стр. 20.

У свима овим комадима деоба је тако извршена да су роле у најјачим рукама, а сви чланови, чак и старци све до Божовића, пристали су драговољно да уђу у хор, те их ено по цео дан крај клавира и уче се песмама које случајно нису знали, како би само допунили хор који ће у Скопљу бити већи но што је икад у Београду био”.³

У истом чланку “Политика” упознаје своје читаоце и с приликама у Скопљу и позоришном зградом, у којој ће се давати представе: “Крај самог Вардара, на левој обали његовој, испод самих стена које на себи узноси историјски град скопски, а недалеко од знамените Душанове ћуприје, која још и данас поносно и чврсто паше Вардар, налази се необична зграда која висином надмаша све околне. Та зграда је беледијско (општинско) позориште, које је општина о свом трошку подигла да га затим уступа за забаве, позоришта и концерте. Позориште има партер, око двадесет и пет ложа и потребне галерије. Бина је врло пространа, а декорације, којих има довољно, рађене су у Дизелдорфу и необично су лепе.

Публика скопљанска радо посећује забаве, а позоришне представе нарочито. У Скопљу, које мештана а које колониста, има довољно Срба да могу напунити кућу за овако мали број представа, али нема сумње Народно позориште необично много рачуна и на Турке који ни до сада нису никад изостајали да укажу пажњу Србима.

Утешна је појава што ни односи између скопских Срба и Бугара нису тако заоштрени као што су раније били, те су и сами Бугари обећали посетити представе српског позоришта. Тако и треба, јер и у часовима када нас политика дели, култура треба да нас спаја”.⁴

Гролов “Дневни лист” доносио је доста безличне дописе из Скопља у којима се тек делимично могла осетити атмосфера гостовања. Тако се износи податак да су улазнице за *Задужбину*, “преко црквене општине раздане сиротнијим грађанима бесплатно”, и да је то “на све учинило необично добар утисак”. Јавља се да је успех прве представе, *Кошћане*, био “врло велики и утолико већи што се цео комад дешава у средини овој публици тако блиској”.⁵

“Београдске новине” донеле су опширан и живописан извештај о гостовању, у коме се коментарише, између осталог, и изглед модерно уређене дворане, “али јој је велика мана што је акустички врло рђава”. Ту појединост други извештачи нису запазили нити забележили.

О првоизведеној представи, новинар пише: “Оригинални врањски типови, складна музика. Соло и хорови учинили су да су не само Срби, већ и неколики интелегентнији Турци и Бугари, толико пљескали да ће се то дуго овде причати. Дипломатски кор, који је скоро без изузетка био на представи, изјаснио се о нашим глумцима да су

3 Аноним: *Народно Позориште у Скопљу*, Политика, бр. 2070, 21. октобар 1909.

4 Исто.

5 Н.: *Позориште у Скопљу*, Дневни лист, бр. 236, 28. октобар 1909.

врло окретни, да им је игра смишљена, а кретање слободно”.

О другој вечери, на којој су изведене три једночинке (*Љубавно писмо* К. Трифковића, *Под старијости* Бр. Ђ. Нушића и Молијерове *Смешне прециозе*), извештач јавља: “Оба српска комада учинила су јачи утисак него француски, али је одушевљење публике било слабије него првог вечера... Ну, ипак, што нису учинила три ајнактера, учиниле су песме које су између чинова певали г-ђа Спасићка и Турински. Турински својим лепим тенором и добро изабраном песмом *Анђелија воду лева* постао је наједанпут љубимац целокупне публике... После њега певала је г-ђа Спасићка. При самој појави, публика ју је бурно поздравила, а по свршетку песме, плескању није било краја. И код њеног избора, српска је песма однела победу”.

Највише узбуђења у гледалишту изазвала је Шапчанинова *Задужбина*. О томе сведочи и овај извештач: “Величанствена слика у првом чину, где су српске велможе и госпоштина приказане у оригиналном костиму, многу сузу радосницу запазио сам код већине посетилаца. Слика у последњем чину, где је Раваница као дозидана задужбина приказана, остаће у срцу овога народа вечити сан, сан живи, силан и крепак. Божанствени хор пред црквом, химна Богу: *Тебе Бога хвалим* узбудила је духове и онај народ што је дошао да види представу, поче и сам да пева, али се завеса већ поче спуштати”.

Посебно је занимљиво следеће казивање извештача: “Пуки случај је

хтео да се овде нађу и свештеници из Гиланске казе, који су дошли са својим вођама да се жале Валији на убиство свештеника у Гиланској кази; и цела поворка од шеснаест попова и четири првака била је на овој представи. Ови свештеници, који својом спољашношћу дају врло бедну слику свога материјалног стања, под притиском обесних Арнаута постали су још чвршћи борци за своју свету ствар, за своју веру и цркву... Нису сигурни за свој живот ниједан тренутак, њихове породице изложене су нечовечним нападима Арнаута, њихови животи су врло јефтине, а они, свештеници опет толико – узвишени! Овога вечера, видећи историјску *Задужбину*, добили су нове снаге за борбу за своју веру, и веру да треба и даље живети за свој народ. Неколико свештеника старца видевши Раваницу плакали су као деца и немају речи да благодаре онима који су им ову слику пред очи изнели”.

Као последња представа тродневног гостовања у Скопљу је изведен *Бидо* Јанка Веселиновића и Драгомира Брзака. “Тога вечера публика је била толико раздрагана да су се и наши глумци раздрагали, те су се трудили... И овде је песма учинила своје да су не само Срби, већ и Турци, и Бугари, и неколики Французи и Талијани бурно поздравили наше глумце. На завршетку комада, када је публика изазивала глумце, Тодоровић је са бине узвикнуо: “Поштовани гости, хвала вам и до виђења!”⁶

Најкомплетнији утисак с гостовања у Скопљу добија се из написа Јо-

6 Вардарски: *Наши у Скопљу*, Београдске новине, бр. 299, 30. октобар 1909.

вана Дучића, објављеног под псеудонимом Х, на страницама угледног “Српског књижевног гласника”. Песник је игром случаја, ако му је веровати, управо истим возом с београдским ансамблом, кренуо у заветни обилазак Скопља и Косова и тако се нашао с глумцима, које ће помно пратити током целог гостовања и детаљно исписивати своје утиске о представама, као и утиске о самом граду, престоници негдашње српске државе:

“Скопље је гомила прљавих ствари и оголелих људи. Ничег више од императорског у граду Душановом, ни једног спомена господства тога великог владоца и мудрог законодавца, који се овде крунисао царском круном и прокламовао свој законик у дубини тамног и суровог Средњег века. Још стоји само мост на Вардару за који се каже да је из тога доба... и још (по)стоји народ који говори српским језиком и који слави српску славу... По улицама се много чује турски језик, канда више него и српски дијалекат... Срби имају своје школе у којима ври као у пчелињаку и где се ради с великом преданошћу... Очи су просто заслепљене сиротињом, глађу, ужасним нередом и прљавштином, утученим лицима – свим оним што је могла да остави у једној земљи и народу пет стотина година од изгубљене слободе... Нас је овде мучила мисао колико треба још напора да се свест овога народа сачува и да на његовим устима не умре лепа српска реч. Зато су представници српске позоришне уметности имали овде ових дана мисију која је учинила велико дело савести, и Срби у Скопљу неће то никад избрисати из својих душа”.

Особиту вредност имају Дучићева запажања о извођењу представа и реарговању публике на њих: “Физиономија позоришта прве вечери гостовања наших уметника, била је нешто до сада невиђено... Публике је било пуно, и њен изглед је био чудан. На другој галерији су се белели ћелепуши салебација и бозација који су морали наћи много задовољства у Станковићевој *Кошћани* јер су урнебесно звиждали, а то овде замењује аплауз; доле у партеру све се црвенило од дубоких фесова образоване публике. По првим лежама извијала су се пера на огромним женским шеширима покупованим по Солуну, Пешти... Митко, кога је славни Чича Илија играо и овде са највећим скрупулама правога уметника, био је поздрављен непрестано са свих седишта. Коштана је помало претеривала, али углавном, комад је био одигран са много лепота. Тодоровић је у другом чину, као обично, био ванредно фини глумац”.

И Дучић запажа да друго вече није блистало као прво: “Много је мање среће имало друге вечери *Љубавно писмо* Трифковића, још мање *Смешне прециозе* Молијера, а најмање наивна лакрдија Нушићева *Под старосћ*. Али је свет добродушно тапшао, чекајући сутрашњи дан кад се играо *Ђидо* и *Зидање Раванице*. *Ђидо*, развучен, досадан, празан, непоетичан и лажно живописан, допао се лепотом народних костима и лепотом хорова који су певани доста добро, уз пратњу музике која је била сасвим лепа”.

Дучић издваја посебно Шапчаниново дело: “Али *Зидање Раванице* задивило је, занело и дирнуло до суза све гледаоце. Овај комад је једини наш ис-

торијски комад где немају прилике наши глумци да много вичу, где нема убиства и где радња тече свечано, као литургија... Бина се светлела од ванредно богатих историјских костима, и одушевљени гледаоци, којих је сала била препуна (биле су и све школе), усвајали су до краја уједначени тон наших уметника, једнак на сваком месту текста, тон који је опомињао на гусларе и свештеничке говоре за време поклада. То се све тако дубоко свидело да је публика на више места отворено била дирнута до суза. Ја, одиста, нисам видео никада утисак позорнице на свет као то вече... То вече нам је изгледало јасно да је било неразумно долазити овамо са Митковом пијанком или Молијеровим прециозама, који не остављају ни у срцу ни у фантазији ових гледалаца никаквог трага, а представа *Зидање Раванице* је била велики успех скопљански који је показао којим путем треба ићи приликом нових посета Скопљу”.

Дучићев закључак је сав у боји своје епохе, сав надахнут патриотским набојем: “Свакако, Позориште наше престонице може бити гордо на своју мисију у Старој Србији. Оно је више него икада послужило тих дана једном великом циљу јер историјска лица из мирне Шапчанинове драме остаће као добри духови који ће дуго да посећују душу наше браће што су тих вечери били гледаоци, и да им о Србији дају идеју каква им је потребна да не потону и да сачекају”.⁷

Песник није завршио мисао до краја: није рекао шта треба да сачекају, није изрекао реч слобода, јер се она подразумевала и жељно ишчекивала вековима, а доћи ће за само три године.

Дучић је, на одређен начин, том поетском поруком одиста био пророк.

* * *

При повратку из Скопља, Народно позориште се задржало један дан у Лесковцу и 29. октобра 1909. дало две представе: поподневну *Задужбину* и вечерњу – *Ђида*. Дописник београдских “Вечерњих новости” истиче да су “чланови и чланице иако уморни од пута и великог напрезања у Скопљу, јер су за три дана дали четири представе, морајући осим тога брзо ићи са банкета, који је приређен у њихову част на воз, ипак су у Лесковцу дали обе представе на опште задовољство свију. На малој импровизованој позорници величанствено је било видети српску властелу из доба Уроша и Лазара у *Задужбини*, у сјајном властелинском оделу, и хиљаде ђачких погледа управљених на њу и како радознано и с интересовањем прате ток представе. И увече је сала била дупке пуна света. Сав чиновнички свет, сва интелигенција похитала је на представу, јер у Лесковцу ово је први пут да долази Краљ. Срп. Народно Позориште. Само, нажалост, трговачког света било је веома мало”.⁸

7 Х (Ј. Дучић): *Једна посета у Скопљу – Београдско позориште у Скопљу*, Српски књ. гласник, књ. 23, 1909.

8 Аноним: *Народно Позориште у Лесковцу*, Вечерње новости, бр. 302, 3. новембар 1909.

* * *

Прво гостовање Народног позоришта у иностранству није могло протећи у једногласним похвалама београдске штампе. Страначки видно обожени и нерасположени према управнику Гролу, неки листови су му замерали да је ансамбл повео први пут у иностранство с недостојно сценски опремљеним представама. Приговарало се што су историјски костими у Шапчариновој *Задужбини* похабани, дотрајали, недолични и тиме штете угледу националног позоришта, јер је управо њима требало да се на сценски достојанствен начин представи наша историјска прошлост.

Приговорима је у извесној мери можда и било места, јер за ту представу нису прављени нови костими (већ само за *Ђида*), а пошто су ти исти историјски костими коришћени у више представа, могло се десити да извесни и нису били у “репрезентативној” форми, што, наравно, не умањује укупни утисак, а још мање значај читавог подухвата.

После последње изведене представе у Скопљу, домаћини Срби Скопљанци приредили су гостима из Београда банкет. У име Скопљанаца госте је поздравио проф. Алекса Станишић, а у име Народног позоришта захвалили су се Милан Грол, управник, и Бранислав Ђ. Нушић, члан Књижевно-уметничког одбора.

Београдски лист “Одјек” доноси, по завршеном гостовању, веома карактеристичан коментар, у коме потенцира успех *Задужбине*, која је измамила гледаоцима сузе: “И да није

ничег другог, само ради те сузе, како рече г. Нушић у свом говору на опроштајној вечери, само ради те сузе вредно је било доћи у Скопље”. Коментатор, дописник из Скопља под псеудонимом Бошко, осврће се и на излагање Грола истом приликом: “Одужујући се успоменама знаних и незнаних хероја који су с великим пожртвовањем и животима својим припомогли буђењу националне свести и појачању српског имена у овим крајевима, управник Народног позоришта г. Милан Грол нагласио је у свом отпоздраву Скопљанцима широки делокруг културног рада којим треба продужити велико дело доданашњих јунака. Скопљанци су већ овом приликом показали шта могу учинити својом вредном иницијативом: с помоћу и сарадњом браће из осталих крајева, они ће успети начинити од Скопља оно што треба да буде: топло гнездо културе и просвете за све онамошње крајеве”.⁹ Чини се да је управо тој чињеници, буђењу и неговању српске културне баштине, дат приоритет током тог гостовања, с перспективама интензивније културне размене са матицом.

Први излазак у свет ансамбла Народног позоришта протекао је у знаку испуњења сасвим одређеног историјског дуга, пре свега према нашем живљу у Скопљу и околини. Оно је тај задатак, на основу предочене расположиве документације, испунило часно и са запаженим успехом.

Гостовање Народног позоришта у Скопљу 1909. године било је прва лагана која је најављивала пролеће што се очекивало столећима.

9 Бошко: *Народно позориште у Скопљу*, Одјек, бр. 250, 31. октобар 1909.

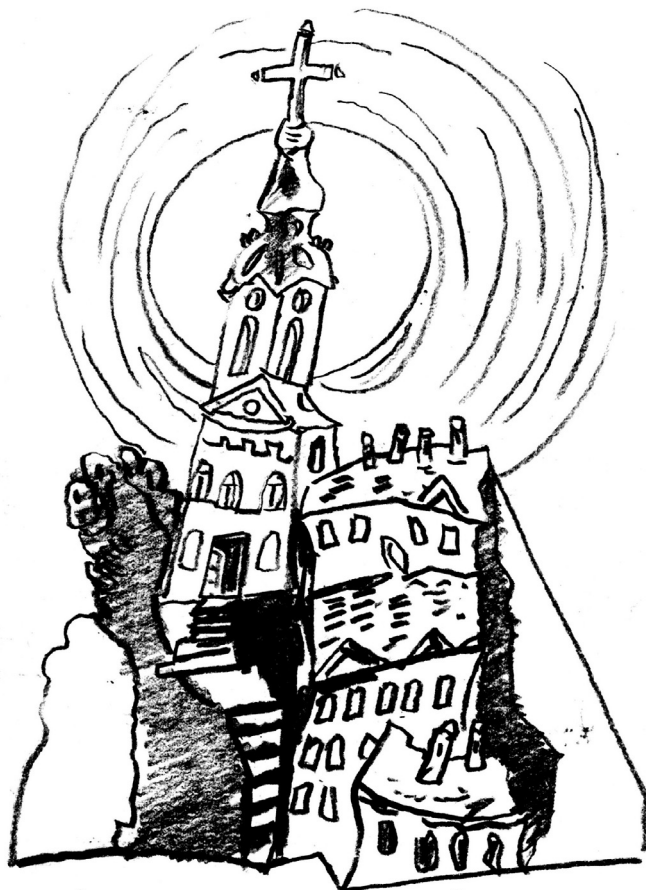
* * *

Историјски догађаји, који ће ускоро уследити, промениће границе држава на Балкану и довести 1912. године до ослобођења Јужне Србије.

А већ крајем следеће, 1913, увек агилни Бранислав Ђ. Нушић формираће стално државно позориште у Скопљу, које ће, с прекидом за време Првог светског рата (октобар 1915 – децембар 1918), успешно радити све до априлског рата 1941. године, представ-

љајући изузетно значајну културну установу у Јужној Србији, односно у Вардарској бановини.

Народно позориште “Краљ Александар Први”, како се званично звало, пуне две деценије, током целог међуратног раздобља, представљало је центар не само позоришних већ и свих других уметничких активности и збивања у Скопљу и одиграло веома запажену улогу у формирању културне свести свих становника у јужним крајевима.

Мом. Антић 2009.